

УДК: 82: 821.512.154

“МАНАС” ЭПОСУНУН 30-ЖЫЛДАРДАГЫ ЖАРЫЯЛАНУУСУ ЖӨНҮНДӨ

*Пайзуллаева Курбанжан Убайдуллаевна – ф.и.д., доцент,
К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университети
Жалал-Абад шаары, Кыргыз Республикасы*

Аннотация: Кыргыздын баатырдык эпосу "Манас" жарыкка чыгышы дүйнөлүк маданий маанидеги окуяга айланды. Пальма В.В.Радловго таандык, ал 1885-жылы эпикалык үчилтиктин текстин түпнуска тилинде “Түндүк түрк урууларынын элдик адабиятынын үлгүлөрүндө” жарыялаган (Т.В.СПб., 1885). Кийинки жарым кылым ичинде Радлов басмасы кыргыз эпосу менен таанышуу үчүн бирден-бир басма булагы болгон. 1925-жылдын август айында РКП (б) нын агитпроптук кеңеши жыйырма үч жаштагы Төрөкул Айтматовдун төрагалыгы астында, андан да кичүү Касым Тыныстановдун сунушу менен, "Манас" поэмасын жарыялоону чечкен.

Түйүндүү сөздөр: баатырдык эпос, руханий мурас, эпикалык үчилтик, улуттук маданият.

ОБ ИЗДАНИИ ЭПОСА «МАНАСА» В 30-Е ГГ.

*Пайзуллаева Курбанжан Убайдуллаевна – к.филол.н., доцент,
Международный университет имени К.Ш. Токтомаматова
г. Жалал-Абад, Кыргызская Республика*

Аннотация: Издание кыргызского героического эпоса «Манас» стало событием мирового культурного значения. Пальма первенства по праву принадлежит В.В.Радлову, опубликовавшему в 1885 году текст эпической трилогии на языке оригинала в «Образцах народной литературы северных тюркских племён» (Т.В.СПб., 1885). Последующие полвека радловская публикация была единственным печатным источником для знакомства с кыргызским эпосом.

В августе 1925 года коллегия агитпропа РКП (б) под председательством двадцатитрёхлетнего Торокула Айтматова по предложению еще более молодого Касыма Тыныстанова приняла решение об издании поэмы «Манас».

Ключевые слова: героический эпос, духовное наследие, эпическая трилогия, национальная культура.

THE PUBLICATION OF THE EPIC "MANAS" IN THE 30th YEARS

*Paizullaeva Kurbanzhan Ubaidullaevna -
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
International University named after K. Sh. Toktomamatova
G. Jalal-Abad, Kyrgyz Republic*

Annotation: The publication of the Kyrgyz heroic epic "Manas" has become an event of world cultural significance. The palm rightfully belongs to VV Radlov, who published in 1885 the text of the epic trilogy in the original language in "Samples of folk literature of the northern Turkic tribes" (T.V.SPb., 1885). For the next half century, the Radlov publication was the only printed source for acquaintance with the Kyrgyz epic.

In August 1925, the agitprop board of the RCP (b), chaired by twenty-three-year-old Torokul Aitmatov, at the suggestion of the even younger Kasym Tynystanov, decided to publish the poem Manas.

Key words: heroic epic, spiritual heritage, epic trilogy, national culture.

Эпостун эң толук текстинин биринчи басылышы 1958-жылга туура келет. Көбүнүн көкүрөгүндө алтын түстөгү рельеф менен үчилтик бар. Эң сонун жери - бул китептерди адамдар каалаган учурда сатып алганга мүмкүнчүлүк болгон.

Бирок эпосту кагаз бетине түшүрүү жана басып чыгаруу тарыхы узак жана татаал жолду басып өттү.

Манасты расмий таанууга жол оңой болгон жок. Эпосту кагаз бетине түшүрүү тарыхы, аны изилдөө жана жайылтуу тикенектүү, көп жагынан чыгарма каармандарынын трагедиялуу тагдыры менен салыштырууга болот.

Ошентип, эпостун жарыкка чыгышы жөнүндө.

Кыргыздын "Манас" баатырдык эпосу жарыкка чыгышы дүйнөлүк маданий маанидеги окуяга айланды. Биринчи болуп В.В.Радлов 1885-жылы эпикалык үчилтиктин текстин түпнуска тилинде "Түндүк түрк урууларынын элдик адабиятынын үлгүлөрүндө" жарыялаган (Т. V. СПб. 1885). Кийинки жарым кылым ичинде Радлов жарыялаган вариант кыргыз эпосу менен таанышуу үчүн бирден-бир басма булагы болгон.

1925-жылы август айында РКП (б) нын агитпроп коллегиясы жыйырма үч жаштагы Төрөкул Айтматовдун төрагалыгы астында жана андан да кичүү Касым Тыныстановдун сунушу менен "Манас" поэмасын чыгарууну чечкен.

1920-жылдардын аягында, К.Мифтаков жана Ы. Абдуракманов 20-кылымдын залкар дастанчысы Сагымбай Орозбак уулунан эпос жазып алган текстин Крайтаануу илимий-изилдөө институту басмага даярдай баштады. 1929-жылы 20-октябрда "Советская Киргизия" гезити "Манас" жарык көрүшү керек "деген маалымат жарыялаган." Кийинки жылы 20-мартта гезитте "Манас" жарык көрөт " деп жазылган. Дагы бир жылдан кийин - 1931-жылы 27-февралда - гезит кайрадан "Манас" чыгат" деп жарыялаган. Бирок бул жарыялар максат гана болгон. Ушул эле учурда Касым Тыныстановдун "Манас" эпосун "Академиялык кечелерде" сахналык акция катары жарыялоо аракети көңүл бурууга арзыйт. Натыйжада, К.Тыныстановдун өзүн деструктивдүү сынга алып, улуттук академияда "Академиялык кечелер" пьесасын коюуга тыюу салынды.

1933-жылы сентябрда М.Л.Белоцкий Кыргызстанга биринчи катчы болуп дайындалган. Белоцкий Касым менен жеке баарлашууда Тыныстанов "Манас" эпосу жана аны басып чыгаруу зарылдыгы жөнүндө айтты.

1930-жылдардын орто ченинде кыргыздын "Манас" баатырдык эпосу басмадан тез арада чыгаруу зарылдыгы пайда болду. Кыргыз АССРинин партиялык жана мамлекеттик органдарында эпосту басмага даярдоо улуттук маданий курулуштун ажырагыс бөлүгү катары карала баштады. Совет жазуучуларынын 1-съездинде (1934) жарыяланган фольклорго болгон расмий мамиле бул жерде өз ролун ойногон. Идеологиялык диктаттын шартында партиялык органдардан "Манас" эпосун басып чыгарууга даярдануу боюнча директива жүрүп, тиешелүү директивалар жана чечимдер ушул директиваны ишке ашырууда уюштуруу тартибин киргизген. Ошентип, эпосту жаздырууга, аны изилдөөгө жана кыргыз жана орус тилдеринде басып чыгарууга мамлекеттик маани берилген.

"Манас" эпосун басып чыгаруу акциясы 1934-жылдын аягында - 1935-жылдын башында башталган жана анын жетекчилиги ВКП (б) нын Киробкомунда топтолгон. Бир аз мурун, 1934 жылдын август айында, ВКП (б) нын Киробкомунун катчысы болуп көрүнүктүү партиялык лидер М.Л.Белоцкий дайындалган. Ал ар тараптуу маданий кызыкчылыктарга ээ адам болгон. М.Л.Белоцкий ар кандай партиялык жана мамлекеттик структуралардын жетекчилери, кыргыз интеллигенциясынын өкүлдөрү менен тааныштыруу маектеринен баштап, "Манас" эпосун кыргыз жана орус тилдеринде басып чыгаруу зарылдыгы келип чыккандыгын белгилеп, тиешелүү көрсөтмөлөрдү берген. 1935-жылдын 10-январында Эл агартуу комиссары Т. Жолдошевдин отчету боюнча Киробкомдун бюросу "Манасты басып чыгаруу жөнүндө" маселени карап, чечим кабыл

алышкан (Архив политической документации Кыргызской Республики. ФЛО, оп.1, д.943, л.49).

Бул чечимден кийин “Манас” эпосун басып чыгаруу боюнча редакциялык кеңештин “акыркы” бекитүүсү төмөнкү курамда болуп өттү: “1. Белоцкий. 2. Жиенбаев. 3. Исакеев. 4. Джалдошев. 5. Жумабаев. 6. Токомбаев. 7. Шихалов. 8. Академик Самойлович. 9. Профессор Азадовский. 10. Профессор Юдахин. 11. Профессор Асфандияров. 12. Профессор Соколов. 13. Акын Сакен Сейфуллин. 14. Токжанов. 15. Лахути. 16. Айлчинова. 17. Рахматулин”. Киробкомдун бюросу Т.Джалдошевди башкы редактор кылып дайындап жана 1935-жылга “Манастын” “Чоң казат” эпизодун жарыялоо пландалган. (Ошол эле жерде Ф.10, оп.1, г.13, л.164).

1935-жылы май айында Т.Джалдошев даярдап, М.Л. Белоцкий “Манас” эпосун “басып чыгаруунун тартиби жөнүндө” токтомдун долбоору кабыл алынды. (Ошол эле жерде Ф.10, оп.1, д.681, л.42-44). Долбоордо эпосту кыргыз жана орус тилдеринде басып чыгаруу пландаштырылып жатканы көрсөтүлүп, “Сагымбай жомокчунун” нускасына артыкчылык берилген. Жалпысынан беш томдукту басууга пландаштырылган: “Чоң казат” (1936-ж.), “Көкөтайдын ашы” (1937-ж.), “Манастын балалыгы”, “Семетей” (1937-38-жж.), “Биринчи казат” (1938-ж.). Башка эпизоддор (1940-ж.). Басылма жалпы сөз башы, ар бир томго түшүндүрмөлөр жана көркөм иллюстрациялар менен коштолгон.

Эпосту кыргыз жана орус тилдеринде басууга даярдоо практикалык иш-чаралар болушу керек эле: келишимдерди түзүү, насыяларды бөлүштүрүү, бюджетти түзүү, дастанчы Саякбай Каралаевден “Манас” менен “Семетейди” жаздыруу. Ага Токчоро Джалдошев, Аалы Токомбаев, Касым Тыныстанов, Узакбай Абдукаимов (жооптуу катчы), Е.Д.Поливанов, С.А.Чуйков (сүрөтчү), П.И.Шихалов (маданий курулуш институтунун ректору) кирүү сунушталды. Т.Джалдошев түзгөн долбоордогу эпостун котормочулары болуп Е.Д.Поливанов, К.Тыныстанов, У.Абдукаимов, И.Гойчинов, К.К.Юдахин дайындалышкан.

Эпосту басып чыгаруу маселеси ВКП (б) Борбордук Комитетинде эң жогорку деңгээлде чечилген. Борбордук Комитеттин тийиштүү көрсөтмөсү Мамлекеттик көркөм адабият басмасынын директору Н.Н.Накоряковго жиберилген.

1935-жылы августта. Т.Джалдошевдин «Москвада жасалган иштер жөнүндө» маалыматына ылайык, редакция «Чоң казат» эпизодун жарыялоо үчүн кол жазмаларды тапшыруу шартына бир катар өзгөртүүлөрдү киргизип, Т.Абдурахмановду, У.Жакишевди, Дж.Шүкүровду, Х.Карасаевди котормочу, С.А.Чуйков жана Г.А.Петров сүрөтчү болуп кошумча бекитилген. Касым Тыныстанов жана Е.Д.Поливанов саптык котормолор боюнча консультант катары сунушталды.

1935-жыл бою КирНИИКС “Манастын” текстин кыргыз жана орус тилдеринде басууга кызуу даярдап жаткан. Бул жаңы текст болду, тексттик анализдин принциптерин жана методдорун аныктоо жана макулдашуу, көркөм аралык линиялуу котормо жана поэтикалык котормо түзүү. КирНИИКСте бул маселелер эпосту басмага даярдоого катышкан кызматкерлер арасында тынымсыз талкууланып турган. Жолугушууларга жана талкууга К.Тыныстанов, Э.Д.Поливанов, М.О.Ауэзов активдүү катышты. Дал ошол кезде, 1935-36-жылдары белгилүү казак жазуучусу, окумуштуу жана коомдук ишмер Мухтар Ауэзов “Манас” эпосун кылдат изилдөөнү баштаган. М.Л.Белоцкий М.Ауэзовдун ишине ар кандай жардам көрсөттү, бул анын Бүткүл Союздук Большевиктердин Коммунисттик партиясынын Казкрайкомунун катчысы Л.М.Мирзоянга жасаган расмий кайрылуусунан көрүнүп турат: “Сиздер жасалып жаткан чоң иштер жөнүндө билсеңиз керек, белгилүү “Манас” эпосун басып чыгарууга даярдануу. Бул эмгекте казак адабиятчы жолдош Мухтар Ауэзов. “Манастын” редакциясынын чечими менен жолдош Ауэзовго кириш макала жазуу тапшырылды. Кириш макаласы менен биринчи тому 1937-жылдын башында чыгышы керек болгондуктан, ж. Ауэзовдун макаласы болуш керек. Болжол менен ушул жылдын

ноябрь айында басылып чыккан. (Ошол эле жерде Ф.10, оп.1, д.688, л.46). М.Ауэзовду изилдөө "Манас" эпосу жөнүндө КирНИИКСтин 1936-жылга карата жарыялоо планында көрсөтүлгөн. Е.Д.Поливанов «Манас» боюнча эмгегинде М.Ауэзовду Киргосиздатта басууга сунуш кылган «олуттуу изилдөөсүн» эскерет. Бирок, жарыялоо ошол учурда болгон эмес.

КирНИИКС "Манас" эпосун басып чыгарууну даярдоо пландарын көрсөтүлгөн мөөнөттөрдө аткарган жок. КирНИИКСтин 1935-жылдын 3-ноябрындагы финансылык чарбасына пландан тышкары аудиттин актысында. К.Тыныстанов жана И.А.Батманов гана котормо боюнча колдонмону сунушташкандыгы белгиленди.

1935-жылдын ноябрь айынын башында М.Л.Белоцкийдин сунушу боюнча Киробкомдун бюросу, эпостун редколлегиясынын кеңейтилген жыйынын Фрунзе шаарында өткөрүү жана "Манасты" кыргыз жана орус тилдеринде басып чыгарууга байланыштуу бир катар маселелерди талкуулоону чечти. Кеңейтилген отурумдун ишине катышууга белгилүү окумуштуу-түркологдор жана фольклористтер, "адабият кызматкерлери", б.а. эпостун акын-котормочулары, сүрөтчүлөрү жана жомокчулары чакырылган. Башкы докладчик болуп Т.Жолдошев - басылманын башкы редактору дайындалды.. Бирок 1935-жылы 1-декабрында республикалык басма сөздө «Билим берүүнүн Эл комиссарын кызматтан алуу жөнүндө маалымат пайда болгон. Жыйналышты чакыруу күнү, обкомдун бюросунун чечими менен кайра-кайра жылдырылып, 27, 28 жана 29-декабрда М.Л.Белотский жана Б.Исакеевдин төрагалыгы астында өттү. Белгилүү болгондой, редакциянын кеңейтилген отурумунун стенограммасы өткөрүлүп, андан үзүндү проф. Плоских Кыргыз Республикасынын Улуттук Коопсуздук Комитетинин архивинде, октябрь айынан кийин "Манас" эпосунун тагдыры: документтер жыйнагы "(Б.: Кыргызстан, 1995, 13-23-б.) Деген китепке басылып чыккан.

Республикалык "Советская Киргизия" гезитинин 1935-жылдын 29, 30 жана 31-декабрындагы, биринчи отурумда обкомдун мектеп бөлүмүнүн башчысы Акматбек Жумабаевдин доклады (Т. Жолдошев даярдаган докладдын ордуна), Мухтар Ауэзов жана Касым Тыныстанов "Эпостун көркөм артыкчылыгы жана аны которуунун принциптери жөнүндө" аттуу доклады, И.А. Батманов жана журналист Феликс Ошакевичтин докладдары. . Партиялык комитеттин катчысы М.Л.Белоцкий, кабарчынын айтымында, "редакциянын келечектеги ишинин жолдорун көрсөтүп, орус тилинде сапаттуу котормосун түзүү боюнча конкреттүү талаптарды койду". Үчүнчү - жыйынтыктоочу жыйында "сөзмө сөз котормолорду түзгөндөр жана поэзия менен иштөөчүлөр" үчүн көрсөтмөлөрдү жана сунуштарды камтыган резолюция кабыл алынып, 1936-жылы май айында Москва шаарында илимдер академиясынын, Жазуучулар Союзунун, Гослитиздаттын жана башка союздук уюмдардын өкүлдөрүнүн катышуусу менен редакциянын кошумча кеңейтилген жыйынын чакыруу пландаштырылган.

Ар бир сессия белгилүү дастанчылар Мусулманкул Молдобасанов менен Саякбай Каралаевдин "Манас" эпосунан үзүндүлөрдү аткаруу менен аяктаган. 1935-жылдын 27-29-декабрында өткөн редакциялык кеңештин кеңейтилген жыйынын "Манас" эпосун изилдөө жана басмадан чыгаруу тарыхындагы биринчи илимий конференция деп эсептесек болот. Партиялык жетекчиликтин позициясынан М.Л. Белоцкий "Манас" эпосунун редколлегиясынын кеңейтилген отурумунун көрсөтмөлөрүн ишке ашырууга киришти. 1936-жылдын ичинде ал редакциянын ишин ар дайым көзөмөлдөп, эпосту которуу үчүн кадрларды тандоо менен алектенип, "Художественная литература" мамлекеттик басмаканасынын директору Н.Н.Накоряков менен интенсивдүү кат алышууларды жүргүзгөн. Кыргыз Республикасынын саясий документтеринин Мамлекеттик архивинде сакталып калган бул кат-кабарлар эпосту изилдөөчүлөрдүн кызыгуусун туудурат (Ф.10, оп.1, г.688).

1936-жылы 21-мартта М.Л.Белоцкий Н.Н.Накоряковго кат күнү «котормо боюнча иш төмөндөгүдөй болгонун билдирген:

1. 8100 сап, анын ичинде К.Тыныстанов алып келген 2000 сап, Лизитдатка өткөрүлүп берилди;
2. 21-мартта жиберилген 7000 сап (тилкелүү линия менин үстөлүмдө);
3. Буга чейин 6000 сап котормочуларга берилген жана машина бюросу менен кат алышып турат.

"Манасты" болжол менен монтаждоо иштери аягына чыккан. <...>

Сахналардын тигил же бул себептерден улам алынып салынышынын натыйжасында, акыркы версия көлөмү 45000 саптан ашкан жок».

Бул катка жооп кылып, Н.Н.Накоряков 1937-жылдын аягына чейин "Чоң казат" эпизодун мындай көлөмдө чыгаруу пландалбагандыгын билдирген жана текстти 25-30 миң сапка чейин кыскартуу маселесин башкы редакциянын алдына коюуну өтүндү.

М.Л.Белоцкий сунуш кылынган кыскартууга макул болгон жок, анткени буга чейин Н.Н.Накоряков менен эки жарыялоо макулдашылган. Кыскартуу боюнча ал "Манас" эпосунун редакциялык кеңешинин корутундусун жазуу жүзүндө сурады. Б.Исакеев төмөндөтүү "поэманын сапатына таасирин тийгизээрин" айтып, "аяттардын кыскарышына каршы" катуу сүйлөдү.

Ошондой эле, А.Жумабаев обкомдун катчысынын кызматын колдоп, 1936-жылдын 15-апрелине карата 29780 саптан турган саптык котормолор Москвага жөнөтүлгөндүгүн, калгандары май айында биринчи томуна, экинчи тому үчүн даяр болорун жарыялаган. Анын түшүндүрмөсүнөн кийин, Москвага жөнөтүлгөн Касым Тыныстановдо "бардык кыргызча тексттер" бар жана басмаканадагы эскертүүлөр жана комментарийлер Э.Д.Поливановго, К.Тыныстановго, М.Ауэзовго жүктөлгөн деп болжолдонот.

М.Л.Белоцкийдин ВКП (б) Кыргызстан обкомуна жолдонгон Н.Н.Накоряковдун кийинки каттарында, алардын "поэтикалык иштетүүнү" уюштуруу максатында, "чоң бөлүктөрдө" саптык котормолордун андан ары жөнөтүлүшүн камсыз кылуу өтүнүчү келип түшкөн.

Н.Н. Накоряковдун акыркы катынын датасы - 7-май, 1936-жыл. Ага байланыштуу М.Л.Белоцкийдин түшүндүрмөлөрүнөн кийин 45 миң сап көлөмүндө "Чоң казат" китебин басып чыгаруу чечими кабыл алынды. Н.Н.Накоряков биринчи томду жылдын аягына чейин басмага берүү максатында, саптык котормолордун поэтикалык иштетүүнү тездетүүгө убада берип, поэтикалык котормонун өзгөчөлүктөрүнө көңүл бурду: "Чыгарманын эпикалык мүнөзүнө байланыштуу котормочулар - акындар чечмелөөдөгү карама-каршылыктардан чочулап, поэтикалык иштетүүнү чакан бөлүктөрдө жүргүзүүгө милдеттенишпейт. " Кат М.Л.Белотскийге "жеке катышкандыгы үчүн" ыраазычылык менен аяктады. "Манастын" басылмаларын даярда.

Поэтикалык котормо Лев Пеньковскийге, Марк Тарловскийге жана Семён Липкинге берилген. Аларга конкурстун жыйынтыгы боюнча артыкчылык берилди, ага көптөгөн белгилүү орус акындары катышты, алардын арасында Василий Зин, Сергей Клычков.

Кыргыз эпосу жөнүндө мезгилдүү басылмаларда биринин артынан бири: 193 51 журналист жана КирНИКСтин кызматкери Феликс Ошчакспил Советская Киргизия, "Чоң казат" (10-февраль)," Манас "эпосу (10-май)," О ска m ni lyakh "(" Манас "эпосунун басылышына) (8-июнь)," Советтик Киргизияга " Е.Д.Поливановдун поэтикалык котормолорун жарыялоо" МкнМ са "(1935, 20-ноябрь) жазуусунун аягы, Э. .Мозолкова "Кыргыз эпосу" Манас "(1936, 20-ноябрь)," Правдада "-" Кыргыз элдик эпосу "(1936, 28-сентябрь), С.Клычковдун Красная Новидеги поэтикалык котормосу жана башкалар.

"Манастын" жашоосу орус тилине которуудан жана орус басма сөз басылмаларынан башталган.

Бирок кыргыз баатырдык эпосун басып чыгаруу жана которуу боюнча системалуу түрдө башталган иш, ага катышкан ар кандай деңгээлдеги камакка алуулардан улам токтотулган. М.Л.Белоцкий "эл душманы" деп жарыяланган, Н.Н.Накоряков Гослитиздаттын жетекчилигинен четтетилген, анын ордуна И.К.Луппол дайындалган, ал жакында камакка алынган; Б.Исакеев, К.Тыныстанов, Э.Д.Поливанов, С.Клычков. "Манасты" басып чыгарууну жаман тагдыр тарткансыды. 1937-жылы июль айында А.Джумабаевдин отчету боюнча обкомдун бюросунда эпосту басып чыгаруу мүмкүнчүлүгү кайрадан талкууланган - "Октябрь революциясынын 20 жылдыгына, Улуу кампаниянын жок дегенде жарымы орус тилинде". (Ошол эле жерде Ф. 10, оп. 1, 1174-ж.). Жыйынды обкомдун жаңы дайындалган катчысы М.К. Аммосов. Көп өтпөй ага жалаа жабылып, 1937-жылы ноябрда камакка алынган. Э.Д.Поливановдун котормолорун жарыялаган "Литературная Узбекистан" журналы - биринчи жолу орус тилиндеги поэтикалык сапта - жүгүртүүдөн чыгарылды. Гана Кличков Гослитиздатта Манастагы эпизодду поэтикалык жактан кайра иштеп чыгууну Алмамбет жана Алтынай деген ат менен жарыялоого жетишкен. Бирок бул китеп жазуучу камакка алынгандан кийин цензурага тыюу салынган.

"Манастын" үстүнөн кайрадан саясий өзүм билемдиктин булуттары калыңдады. 1941-жылы гана Гослитиздат Л.Пеньковский менен М.Тарловскийдин котормосунда "Чоң казаттын" эпизоддорунун бир бөлүгүн жарыялаган. Андан кийин Улуу Ата Мекендик согуштун жылдары болгон. 1946-жылы "Манас" С.Липкиндин мурунку басылышына салыштырмалуу толукталган, Э. Мозольков менен У. Джакишевдин кириш сөзү менен, Г. Петровдун түстүү иллюстрациялары бар чоң форматтуу китеп болуп басылып чыккан. Он жылдан кийин. Эгер 1935-36-жылдардагы чек катары эсепке алсак. Көп өтпөй цензура бул китепти да колдонуудан чыгарып салды.

Бирок тигил же бул жол менен "Манас" эпосун көрүнүктүү дастанчылардын варианттарында жана кыргыз тилиндеги консолидацияланган вариантта, ошондой эле орус поэтикалык котормосунда жарыялоонун башталышы 1935-37-жылдары түптөлгөн. В.В.Радловдун артынан жарым кылым өткөндөн кийин.

Адабияттар:

1. Рассмотрение вопроса «Об издании «Манаса». Протокол №66 от 10 января 1935 года. - Архив политической документации Кыргызской Республики. ФЛО, оп.1, д.943, л.49.
2. Решение Бюро Киробкома об утверждении редколлегии. - ФЛО, Ф.10, оп.1, д. 13, л. 164
3. А.К.Исаева. Принципы составления М. А. Рудовым хрестоматии по кыргызскому героическому эпосу «Манас». – Журнал «Русское слово в Кыргызстане». № 2–3 (28–29) / 2019.
4. Энциклопедический феномен эпоса «Манас»: сборник статей об эпосе «Манас». – Бишкек, 1995.
5. Манас: Кара сөз түрүндөгү баяндама/түзүүчү С. Мусаев. – Фрунзе: Илим, 1986. – 283 б.
6. Поливанов, Е. Д. Киргизский героический эпос «Манас»: Исследования и переводы / Е.Д. Поливанов. – Фрунзе, 1999. – 128 с.
7. Манас. Киргизский героический эпос. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1984. – 544 с.
8. Манас: Эпизоды из киргизского народного эпоса. – М., 1960. – 310 с.